

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, LISTOPAD 1976. GODIŠTE XXIV.

O SUVREMENOJ MORFOLOŠKOJ NORMI HRVATSKOGA JEZIČNOG STANDARDNA I O MORFOLOŠKIM ZNAČAJKAMA STANDARDNE NOVOŠTOKAVŠTINE UOPĆE*

Dalibor Brozović

U naše se doba mnogo raspravlja o problemima hrvatske jezične norme. Zanimanje je usmjereno prije svega na rječničko blago, veoma se živo razmatraju i glasovna pitanja, osobito u vezi s ortografskom i ortoepskom normom, a dužna se pažnja posvećuje i problemima tvorbe – jednomu području koje je predugo bilo zapostavljano, ali upravo su tu u naše dane postignuti bitni uspjesi. Uz to valja zabilježiti znatan teoretski napredak u hrvatskoj lingvistici u posljednjem desetljeću, napredak kojemu značenje kudikamo prelazi same naše okvire.

Prikazani razvoj možemo dobro razumjeti u sklopu općega povećanog zanimanja za sve probleme hrvatskoga književnog jezika. Ali moramo na žalost ustanoviti da morfološka problematika nije privlačila odgovarajućega zanimanja – čak i u nas tradicionalno zanemarivana sintaktična pitanja uživaju danas veću pažnju. Svrha je ovomu prilogu da bar u skromnoj mjeri nadoknadi taj manjak, zato što se jezični standard mora proučavati i usavršavati svestrano, a nije sve riješeno s izradbom pravopisa i rječnika, kako se to često

---

* Za ovu su raspravu djelomično iskorištena dva novija priloga koja sam predao u tisak: »O morfološkim značajkama standardne novoštokavštine, osobito njezine hrvatske varijante« (predano za zbornik posvećen Jamesu Forrellu, University of Michigan, Ann Arbor; engl. tekst, prvenstveno o deklinaciji) i »O morfološkim značajkama glagolskoga sustava u standardnoj novoštokavštini« (referat na Trećoj balkanističko-slavističkoj znanstvenoj diskusiji, Ohrid, kolovoz 1976, za tisak u materijalima s diskusije).

misli u širem krugu (drugo je pak pitanje što ni tih dvaju osnovnih djela još nema). No sama ta postavljena zadaća nije laka, jer morfološka problematika nije jednostavna, bit će potrebno ulaziti i u neka šira pitanja kakva u jednom jednostavnijem idiomu ne bi bila potrebna u ovakvu kontekstu. Ipak, kada se radi o problematici hrvatskoga književnog jezika, valja zalaziti prilično daleko.

* * *

Južnoslavenske dijalekte koji ne pripadaju ni slovenskomu ni makedonskomu ni bugarskomu jeziku-dijasistemu, grupiramo u dijasistem koji nazivamo hrvatskosrpskim ili, posve sinonimno, srpskohrvatskim.¹ Taj dijasistem, koji inače sačinjavaju kajkavska, čakavska, štokavska i torlačka dijalekatska grupa², jedan je od jezikâ-dijasistemâ što su »potomci« praslavenskoga jezika, te zajedno sa slovenskim dijasistemom tvori zapadnu podskupinu u okviru južnoslavenske jezične skupine. Položaj hrvatskosrpskoga dijasistema veoma je specifičan u slavenskom svijetu³, a nekima od tih specifičnosti pozabavit ćemo se i ovdje, tj. onima što su predstavljene u morfološkom sustavu jezičnoga standarda koji se razvio na hrvatsko-srpskom području.

Na tom se području razvio jedan opći model standardnoga jezika na temelju štokavskih dijalekata novoštokavskoga tipa. Poznajemo tri takva dijalekta, a razlikuju se najuočljivije po refleksu praslavenskoga jata. Materijalnu dijalekatsku osnovicu jezičnoga standarda dao je u prvom redu ijekavski novoštokavski dijalekt (tradicionalno zvan najčešće istočnohercegovački, ili južni), ali važnu su ulogu odigrala i ostala dva, ekavski (šumadijsko-vojevođanski, istočni) i ikavski (zapadni).

Taj novoštokavski standardni jezik, ili točnije, idealni (apstraktni) model standardnoga jezika, u mnogim pojedinostima nema jedinstvene norme pa se konkretno ostvaruje samo u svojim varijantama. Tomu nije uzrok samo u već prikazanoj nehomogenosti dijalekatske osnove nego prije svega u činjenici da se varijantama standardne novoštokavštine služe četiri južnoslavenska na-

¹ Pojam dijasistema objasnio sam u raspravi »Славянские стандартные языки и сравнительный метод«, *Вя*, XVI/1967, No 1, str. 3—33 (šira hrvatska verzija »Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika« u knj. *Standardni jezik*, Zagreb 1970, str. 9—62).

² Usp. uvodna poglavlja u knj. Pavla Ivića *Die serbokroatischen Dialekte*, Mouton 1958, kao i moje rasprave »O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata«, *Зборник за филологију и лингвистику*, Novi Sad, III/1960, str. 68—88, »O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata«, *Filologija*, IV/1963, str. 45—55, »Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora«, *Radovi Filozofskoga fakulteta, Zadar*, Sv. 8, 1970, str. 5—32 + karte. Za starija razdoblja moramo zapravo govoriti o dvjema štokavštinama, zapadnoj i istočnoj (usp. karte u posljednjem ovdje spomenutom radu).

³ Usp. moj rad »Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici«, *Radovi ANUBiH XXV/1969*, str. 129—145 (šira engl. verzija u tisku). Najizrazitija je specifičnost hrvatskosrpskoga dijasistema njegova izvanredna genetska nehomogenost, ali i neobično izražena sekundarna kompaktnost, o čem će još biti riječi.

cionalna kolektiva – Srbi, Hrvati, Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani – a svi su oni novoštokavski jezični standard izgrađivali više ili manje nezavisno, na različite načine, raznim putovima i u razna doba.⁴ I hrvatski književni jezik predstavlja zapravo jednu od realizacijskih varijanata standardne novoštokavštine. Nas će ovdje zanimati što ta činjenica znači u morfološkoj problematici našega jezičnog standarda.

Varijante imaju uglavnom zajedničku dijalekatsku osnovicu, u kojoj se ipak odražava i nehomogenost samog novoštokavskoga dijalekatskog tipa, ali razlikuju se prilično u nadgradnji jezičnoga standarda (intelektualni rječnik, terminologija, frazeologija, pravopis i sl.), što je uvjetovano historijatom standardizacije organskoga novoštokavskog materijala. U Hrvata se novoštokavština (ijekavska i ikavska) standardizira od sredine 18. do konca 19. st., s time da do tridesetih godina 19. st. ima na sjeverozapadu konkurenta u kajkavskom standardnom jeziku (ili bar pismenom jeziku u procesu standardizacije) i da u drugoj polovici 19. st. ikavska novoštokavština prestaje biti standardna⁵. U Srba se pak novoštokavština (ekavska i ijekavska) standardizira od polovice 2. desetljeća 19. st., prvenstveno djelovanjem V. Karadžića, a standardizacija se završava još u 19. stoljeću.⁶

Sama standardna novoštokavština egzistira prije svega u dvjema svojim izgrađenim realizacijskim varijantama, hrvatskoj i srpskoj, za koje se može reći da u funkcionalnom i pravnom smislu predstavljaju prije svega standardni jezik Hrvata u SR Hrvatskoj i Srba u Srbiji. U SR Bosni i Hercegovini postoji stanovita neutralizacija varijantskih opozicija, donekle stabilizirana, s određenim vlastitim osobinama i obično bez najizrazitijih ekskluzivnih osobina hrvatske i srpske varijante. Za taj se fenomen uobičajio naziv »bosanskohercegovački standardnojezični izraz«, ali uza nj se u BiH javljaju (prvenstveno u Hrvata i Srba) i svi mogući prijelazi prema čistomu varijantskom tipu, hrvatskom i srpskomu.⁷ I konačno, u SR Crnoj Gori nalazimo standardnu novoštokavštinu s nekim izrazitim specifičnostima dijalekatske osnovice, ali značajke nadgradnje uglavnom su zajedničke s onima u srpskoj varijanti – tako da možemo s podjednakom točnosti govoriti i o svojevrsnoj crnogorskoj subvarijanti srpske varijante i o crnogorskoj varijanti kada imamo u

4. Usp. moje rasprave »Vuk i novoštokavska folklorna koine«, *Slavia*, XXXIV/1965, str. 1–27 (*Standardni jezik*, str. 85–118), »O početku hrvatskog jezičnog standarda«, *Kritika*, III/1970, str. 21–42 (*Standardni jezik*, str. 127–158). Također Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971.

⁵ Prije polovice 18. st. u Hrvata nalazimo uporabu nekoliko pokrajinskih pismenih jezika na osnovici raznih čakavskih, (novo)štokavskih i kajkavskih dijalekata.

⁶ Prije Vuka Karadžića igrao je u Srba ulogu standardnoga jezika jedan veoma nehomogen pismeni jezik, tzv. slavjanoserpski, koji je bio amorfnom, mehaničkom mješavinom četiriju jezičnih komponenata: rusko-crkvenoslavenske, srpsko-crkvenoslavenske, srpske (novo)štokavske i onodobne standardne ruske.

⁷ Ali i u tom se slučaju srpska varijanta obično realizira ijekavski u pogledu refleksa staroga jata.

vidu taj oblik standardne novoštokavštine, ali treba ipak dodati da se u nekim pojedinostima crnogorska uzusna norma približava i bosanskohercegovačkomu standardnojezičnom izrazu (vjerojatno zato što se samo u Crnoj Gori i BiH osjeća neposredan utjecaj dijalekatske istočne Hercegovine).

To je stvarno stanje standarda na hrvatsko-srpskome jezičnom području, tj. na terenu istočno od hrvatsko-slovenske i sjeverno i zapadno od srpsko-makedonske i srpsko-bugarske etničke granice. Mogli bismo dakle govoriti i o hrvatskosrpskom (ili srpskohrvatskom, naravno) standardnome jeziku, ali neke konotacije⁸ kao i sam način kako se ostvaruje taj standard upućuju nas da je bolje izabrati naziv »standardna novoštokavština« (kao standardni kastiljski i toskanski za španjolski i talijanski), jer je svaki konkretni jezični standard na hrvatsko-srpskom jezičnom području zapravo realizacija jednoga njezina oblika. No izloženo stvarno stanje nije dovoljno odraženo u priručnicima – oni predstavljaju kompromise između stvarne norme (na žalost, u svim varijantama više uzusne nego kodifikacijske)⁹ i jednoga fenomena koji možemo (po A. Meilletu) zvati »klasičnim« jezikom i koji nikada ni za jedan od nacionalnih kolektiva što se služe standardnom novoštokavštinom, nije bio normalnim sredstvom standardnojezične komunikacije pa se može naći samo u filološkim i sličnim napisima Vuka Karadžića i kasnijih jezičnih stručnjaka sve do polovice 20. st., uključujući tu i najistaknutije i hrvatske (Ivan Broz, Tomo Maretić, Stjepan Ivšić) i srpske (Đura Daničić, Aleksandar Belić).

Prema tomu, operirat ćemo s pet oblika standardne novoštokavštine – hrvatskim u Hrvata u SR Hrvatskoj, srpskim u Srba u SR Srbiji, bosanskohercegovačkim u stanovništvu SR BiH (osobito u Muslimana), crnogorskim u Crnogoraca i tzv. klasičnim u knjiškoj uporabi.¹⁰ Ostavit ćemo po strani standardnojezičnu praksu Hrvata izvan SR Hrvatske i Srba izvan SR Srbije – tu preširok dijapazon osobnih izbora ne pruža jasnih uvida. No ni u kojem slu-

⁸ Kod složenih pridjeva prvi dijelovi određuju druge, dakle *zelenožut* znači »žut sa zelenom nijansom«, pa bi *hrvatskosrpski* značilo »srpski na hrvatski način«, *srpskohrvatski* »hrvatski na srpski način«, što očito nije ono što se želi reći. Oblik s »crticom« još je lošiji, *zeleno-žut* znači »zelen i žut« (npr. *dvobojni uzorak*) pa bi *hrvatsko-srpsko-engleski* rječnik pretpostavljao trojezičnu građu. Oblik s *ili* može biti dvoznačan, jer npr. *hrvatski ili srpski tekst* možemo shvatiti kao mogućnost izbora i onda kada ne mislimo na to. No još je najgore što su svi ti i slični »dvočlani« nazivi teško kompromitirani u prošlosti pokušajima da se genetskolingvistički kriteriji primijene u sociolingvističkoj (konkretno: standardološkoj) problematici.

⁹ Svoje shvaćanje norme izložio sam u radovima »O nekim načelnim pitanjima pravopisne i ortoepske norme«, *Jezik*, XX/1972–73, str. 12–19; »Об общих и специфических особенностях узусной и кодификационной языковой нормы в славянском мире«, **Проблемы нормы славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах**, Москва, »Наука«, 1976, str. 128–138; »O jezičnim dubletama i sličnim pojavama, u slavenskim standardnim jezicima s osobitim obzirom na tipologiju jezičnih norma« (u tisku, Kraków). Izvanredan sintetski prikaz daje **Н. Н. Семенюк**, »Норма« (9. poglavlje u kolektivnom djelu **Общее языкознание**. I, Москва, »Наука«, 1970, str. 549–596).

¹⁰ Zapravo nešto što bi bilo novoštokavska folklorna *koine* + ograničena jezična nadgradnja. Za pojmovlje usp. rad iz *Slavije* spomenut u op. 4.

čaju ne smijemo navedenih pet oblika standardne novoštokavštine prosudivati prema kriteriju jata: ijekavskim se standardom služe Hrvati (pošto je sredinom 2. polovice 19. st. napušten paralelni ikavski standard), Muslimani, Crnogorci i dio Srba (oni izvan SR Srbije), a ekavskim većina Srba (oni u SR Srbiji, uključujući, naravno, i autonomne pokrajine). Klasični je izraz bio također pretežno ijekavski, iako su i Karadžić i Maretić povremeno pisali ekavštinom (a još češće Daničić, koji je kao Novosađanin i sam bio ekavac).

Govoreći o značajkama morfološkoga sustava u standardnoj novoštokavštini, moramo dakle uzeti u obzir svih njezinih pet oblika ako želimo biti precizni. Ali s obzirom na već okarakterizirano stanje u priručničkoj literaturi, pouzdanu informaciju možemo zapravo dobiti samo za klasični oblik (u Maretićevoj gramatici),¹¹ što nam je u stvari najmanje potrebno. Zato nam preostaje da se oslonimo samo na standardnojezičnu praksu, na uzusnu normu, a to je u načelu moguće prije svega za hrvatski i srpski oblik standardne novoštokavštine kako su ovdje donekle uvjetno definirani, dakle za hrvatsku i srpsku varijantu, jer one bez sumnje posjeduju najzaokruženiju i najindividualniju fizionomiju. No upravo zato što se radi o uzusnoj normi, pojedinac ne može biti u stanju da pouzdano utvrdi ukupno stanje stvari. Meni je npr. moguće, prvo da ustanovim šta sve m o ž e biti u okviru norme za apstraktnu cjelinu standardne novoštokavštine shvaćene kao model, bez obzira na njezine realizacijske konkretne oblike, i drugo, što od svega toga j e s t normativno za hrvatsku varijantu (ili za nju bar karakterističnije) i što t o n i j e, ali nisam uvijek u stanju ocjenjivati uzusnu normu ostalih oblika standardne novoštokavštine (izuzev, naravno, onaj klasični, koji je druge prirode i u načelu ipak već poznat).

* * *

Može se reći da je određen objekt našega zanimanja: morfološka pitanja standardne novoštokavštine, uzimajući u obzir i njezinu apstraktnu cjelinu i konkretne realizacijske oblike. No valja još odrediti i s kojega ćemo stano-
višta obrađivati tu problematiku. Standardni jezik može samo vrlo uvjetno i vrlo ograničeno reprezentirati jezik-dijasistem kojemu pripada dijalekt što je dao materijalnu osnovicu standarda,¹² ali uz potrebnu dozu realizma i elastičnosti standardni jezik ipak može (bar kao surogat) p r a k t i č k i poslužiti i za tu ulogu. Uzevši u obzir slavistički i općelingvistički interes, bilo bi izvanredno zanimljivo ustanoviti specifičnosti hrvatskosrpskoga dijasistema s ge-

¹¹ Tomo Maretić *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ¹1899, ²1931, ³1963. Treće je izdanje jednako drugomu (s time da je izostavljena već zastarjela »Stilistika«). U drugome je izdanju nešto poboljšan i proširen korpus, razrađeni su neki dijelovi, ali ujedno su izostavljeni i neki možda najvredniji odjeljci iz prvoga.

¹² Podrobno u radu iz **ВЯ**. spomenutome u op. 1.

netskolingvističkoga (tzv. historijsko-komparativnog) stanovišta u slavensko-me i s tipološkoga u evropskom i osobito u balkanskom okviru.

Genetskolingvistički aspekt relativno je najpoznatiji, na objema svojim razinama, tj. usporednojezičnoj i dijalektološkoj, ali ni tu nisu uvijek uočene sve bitne značajke: podcijenjena je npr. činjenica da je hrvatskosrpski dijasistem jedini slavenski koji ni u jednom svome dijalektu i ni u jednom svojem razdoblju nema nikakva genitiva na *-u*, a u svim je ostalima taj nastavak bar koliko-toliko zastupan (ili je to bio, kao u istočnojužnoslavenskoj podskupini, tj. bugarsko-makedonskoj, dok je u njoj bilo samoga genitiva), bez obzira da li se reparticija *-a/-u* zasniva na morfo(no)loškim, prozodijskim ili semantičkim kriterijima. Gledamo li samo sinkronijski, što je s genetskoga stanovišta manje važno, slično je s razlikovanjem refleksâ praslavenskih preteritalnih nastavaka *-xq* i *-šę* u hrvatskosrpskom dijasistemu, dok je u istočnojužnoslavenskoj i lužičkosrpskoj podskupini nazočan samo prvi, ali taj je primjer i inače manje karakterističan.¹³

Ne možemo se dalje zadržavati na genetskolingvističkoj problematici, tipološka je i nepoznatija i zanimljivija. Ostanemo li i dalje u slavenskim okvirima (a oni nam omogućuju i opći i balkanski plan), vidjet ćemo da se slavenski dijasistemi, što se tiče morfološkoga tipa, mogu podijeliti u dvije veličinom veoma nejednake i po značajkama upravo dijametralno suprotne zone. U objema je oštro poremećen razmjer kakav je u praslavenskome postojao između deklinacijskih i konjugacijskih oblika: u prvoj, većoj zoni, relativno je očuvano praslavensko »bogatstvo« deklinacije, ali konjugacija je radikalno skresana, u drugoj, mnogo manjoj, konjugacija je prilično očuvana, ponešto i »obogaćena« inovacijama, ali deklinacija je bitno reducirana, u svojem pravom smislu možda i likvidirana. Očito je dakle da veliku zonu sačinjavaju sjevernoslavenski jezici-dijasistemi + slovenski, a manju makedonski i bugarski; razumije se, hrvatskosrpski dijasistem nije slučajno ostao nespomenut – vidjet ćemo zašto.

Neke jezične činjenice na prvi pogled protuslove takvoj podjeli. Na primjer, vokativ je posve živ u maloj zoni, a u velikoj je ponegdje likvidiran (ruski, slovenski). Ili, infinitiv se čvrsto drži u velikoj zoni, a posve je nestao u maloj, i sl. Ali to su sve samo prividnosti: vokativ samo formalno, tvorbeno pripada deklinacijskomu sustavu, a zapravo je nastavkom oblikovan uzvik, tvoren samo tehnički od imeničke deklinacijske osnove,¹⁴ dok infinitiv također samo tehnički pripada konjugacijskomu sustavu, a ponaša se bitno dru-

---

¹³ Pojava je doduše prilično stara što se tiče područjâ s izjednačenjem, ali je izoliranost hs. razlikovanja relativno recentna, a osim toga, sama su preterijalna vremena samo djelomično karakteristična za hs. dijasistem.

¹⁴ U rečenici se odjeljuje stankom (u pismu među zarezima) kao i uzvik, nalazi se dakle izvan rečenice, ne poput pravih padeža.

gačije, što možemo vidjeti u gradaciji »pjevaju lijépo«, »pjevati je lijépo«, »pjevanje je lijépo«, »pjev je lijép«, »pjesma je lijépa«. Ni činjenica da su dijasistemi velike zone formalno bogatiji participskim tvorbama nije u suprotnosti s našom postavkom, baš naprotiv: one tu imaju izrazitije p r i d j e v s k i karakter, a u maloj zoni te su tvorbe rjeđe i uglavnom priložnoga karaktera (*adverbum*). I na koncu, ni glagolski dual u slovenskome i lužičkosrpskim dijasistemima ne mijenja zapravo te slike: uza nj je i dvojina u deklinaciji, pa omjer ostaje isti.

Postavlja se sada sljedeće pitanje: znači li izostavljanje hrvatskosrpskoga dijasistema iz obiju zona da on sam čini jednu treću, samostalnoga ili prelaznog karaktera? O samostalnome se tipu ne može govoriti, ali i o prelaznome može biti govora samo uvjetno. Naime, hrvatskosrpski dijasistem nije samo genetski najnehomogeniji među slavenskima,¹⁵ on je to i u tipološkom smislu. I zato dijalekti kajkavskoga i čakavskoga narječja nesumnjivo pripadaju velikoj zoni, a dijalekti torlačkoga narječja maloj. Preostaje dakle još samo štokavsko narječje. Ali ni to nije posve jednostavna konstatacija: zapadni nenovoštokavski dijalekti tendiraju prema kajkavskoj i čakavskoj dijalekatskoj skupini, istočni prema torlačkoj, i tako za pravi posve prelazan karakter preostaju samo tri već spominjana novoštokavska dijalekta, a ona su zaista takva prelaznoga tipa.

Deklinacija imenica daje na prvi pogled normalnu slavensku sliku, ali tu su zapravo samo tri tipa, s genitivom na *-a*, *-i* i *-ē* (već je spomenuto da ni sam dijasistem ne poznaje *-u*) i s visokom formaliziranosti gramatičkoga roda: *G-a*-deklinaција poznaje samo muški i srednji rod (srednji ima *-o/-e* u NAV jd. i *-a* u NAV mn.), *G-ē*-dekl. poznaje samo ženski i rjeđe muški rod, *G-i*-dekl. samo ženski (dakle ništa slično u ruskomu *пусть, пути*). Osim toga, stara deklinacija na *-y*, *-ъve* potpuno je raspoređena između *G-ē* i *G-i*-deklinacije, bez miješanja, a kada bi imenice kao *breme* glasile u NAV jd. **bremenō*, nimalo se ne bi razlikovale od normalnih, npr. *vreteno* (dakle ništa slično ruskomu *имя, имени*). Sve je to znatno drugačije nego u velikoj zoni. Uz to još moramo uzeti u obzir novoštokavske množinske sinkretizme, slabo razlikovanje *D* i *L* i u jd. (kod imenica, i to u vrlo ograničenom broju, samo prozodijsko, a u zamjenicama svedeno na nepostojanje enklitika u *L*),¹⁶ i sl.

¹⁵ I neki su drugi slavenski dijasistemi povremeno presijecani starim diskriminacionim izoglosama, ali dok se drugi u takvim slučajevima izmjenjuju, hs. dijasistem biva gotovo uvijek zastupan. Npr. izoglosa I sg *-ojo* (istočnoslav. i nekada maked.-bug.) ~ *-q* (ostali) siječe slovački i hs. dijasistem, *jedinō* (istočnoslav. i bug.) ~ *jedbnō* (ostali) siječe mak. i opet hs., itd. Podrobno u radu iz op. 3.

¹⁶ Nepostojanje enklitika zapravo je samo posljedica činjenice da *L* ne dolazi bez prijedloga pa i ne može imati enklitičkih oblika. U klasičnom se jeziku javljaju i stilski snažno obilježeni oblici I pl *rū/ūkū, nōgū*, nemogući u *D* (usp. *M a r e t i ć, 3o. c., str. 177—8*, eventualno i *očiju*; sve to nalazimo ponegdje i u dijalekatskoj novoštokavštini, osobito u jezinu folklornom idiomu). Na koncu, zapadni i srednji novoštokavski govori posjeduju

Novoštokavština je dakle sačuvala slavensku deklinaciju, ali osjetno siromašniju i regulariziraniju nego što je u velikoj zoni. Tako je i s konjugacijom: nesumnjivo je bogatija nego što je prosjek u velikoj zoni,¹⁷ ali zaostaje znatno za stanjem u maloj. Pluskvamperfekt postoji, futura su dva (ili još jedan futur-perfekt), preteritalna vremena postoje, ili bar aorist, no oba su na velikoj većini novoštokavskih terena samo dio stilske strukture, ne više i komunikacijske (nisu dakle nikad obvezatnim oblicima). Ali sve je to još prilično daleko od bugarsko-makedonskoga (pa i torlačkog) stanja: nema kategorije preiskazanosti, nema makedonskoga dualizma s *imam*, a infinitiv, za koji smo vidjeli da nije iznimkom u međuzonskom odnosu, ali jest razlikom među zonom, *može* (no ne mora) biti zamijenjen konstrukcijom *da* + prezent, s time da među samim novoštokavskim dijalektima opstojе osjetne razlike u učestalosti kojom se ta mogućnost ostvaruje (povećava se uglavnom u smjeru sjeverozapad – jugoistok).

Drugim riječima, novoštokavski dijalekti ne pripadaju nijednoj od dviju ovdje opisanih slavenskih zona,¹⁸ oni su jedini zadržali više-manje praslavenski omjer između deklinacije i konjugacije, reducirajući obje, ali ravnomjerno, bez poremećavanja njihova odnosa. To je nesumnjivo interesantna činjenica, a kako standardna novoštokavština prilično dobro predstavlja novoštokavski tip uopće, proučavanje standardnoga jezika – dostupnijega svakako od dijalekata – može dati korisne rezultate i u tom pogledu. Dapače, i više nego što se to čini na prvi pogled. Jer novoštokavski su dijalekti svim svojim inovacijama (dakle ne samo morfološkim) izvanredno snažno utjecali na sve ostale dijalekte hrvatskosrpskoga dijasistema, prvenstveno na štokavske nenovoštokavskoga tipa, ali i na kajkavske, čakavske i torlačke. Ti su utjecaji bili potpomognuti teritorijalnim širenjem same novoštokavštine i stanovitim izgladivanjem izazvanim velikim migracijama. Tako je u hrvatsko-

---

uz DL zamjeničko-pridjevske nastavke *-o/ōm*, *-o/ōme* još i nastavak *-o/ōmu*, koji dolazi samo u D, a takvo je stanje bar djelomično i danas u hrv. varijanti (čini se da je bilo i u klasičnom jeziku). I to je zapravo sve što se može reći o ostacima opozicije $D \sim L$ u standardnoj novoštokavštini. Zato nisu nimalo neobični nesporazumi o tom ide li prijedlog *prema* uz D ili L (o čem poslije).

¹⁷ U velikoj zoni nalazimo preteritalna vremena samo u trima malim oazama, a i tamo su na umoru. Osim toga, u sva se tri slučaja radi o intenzivnom stranom utjecaju, upravo o stranome strukturnom modelu: u lužickosrpskim jezicima imamo zapravo njemački preterit, s time da imperfektivni glagoli dobivaju u 2/3. l. sg nastavak *-še* (dl. *-šo*), tako da o dvama vremenima (imperfektu i aoristu) jedva da možemo govoriti i u formalnomorfološkom smislu, a kamoli u semantičkom i sintaktičkom; na krajnjem je slovenskom zapadu imperfekt modalan, kao u furlanskome (usp. fr. *si j'étais*, dok je u tal. konjunktiv imperfekta: *se io fossi*) pa se i upotrebljava kao furlanski; kvarnerska čakavština (uglavnom samo na Susku) upotrebljava imperfekt češće od aorista, koji je inače u čakavštini jedino preteritalno vrijeme (i to rijetko, i samo u stilskoj strukturi), no ta susačka situacija odgovara sjeverotalijanskoj (venetskoj), gdje je imperfekt (*ero*) živ, a *passato remoto* (*lui*) mrtav.

¹⁸ Novoštokavština je i inače u tipološkom smislu veoma osebujna u slavenskom okviru. npr. u čestotnom omjeru konsonanata i vokala (usp. rad iz *Slavije* u op. 4), u prozodiji (iktus nije zapravo ni slobodan ni stacioniran), itd.

srpskom dijasistemu, genetski duboko nehomogenome, došlo do jedne sekundarne, ali veoma bitne nivelacije, do povećanja homogenosti u fizionomiji kakva nema u drugim slavenskim primarno mnogo homogenijim dijasistemima (izuzme li se, naravno, moderna neorganska nivelacija pod utjecajem standarda – kakva uostalom opstoji i na hrvatsko-srpskom jezičnom području).

* * *

Tipološki i komparativistički slavistički interesi ipak nisu osnovnim motivom zašto pristupamo morfologiji standardne novoštokavštine – njihovo zadovoljavanje može biti samo korisnim nusproduktom. Ovdje se pak radi o proučavanju morfologije u standardnoj novoštokavštini kao takvoj, shvaćenoj kao autonomni idiom. I same općelingvističke i slavističke digresije kojima smo se do sada bavili treba da nam prije svega pomognu u uočavanju njezine vlastite prirode, jer ona u priručničkoj literaturi nije pravo uočena u svoj svojoj specifičnosti.¹⁹ Radi se zapravo o dva motiva: s jedne strane, same činjenice nisu uvijek adekvatno opisane, s druge, ne uzima se u obzir (ili bar ne dovoljno) stvarni odnos između »klasičnoga jezika« i suvremenih pravih realizacijskih oblika standardne novoštokavštine.

Što se tiče prvoga, opća i slavistička tradicija zamaglile su opise nekih pojava. Tako bi sistematizacija i morfološka i morfonološka (osobito prozodij-ska) bila mnogo jednostavnija kada bismo pošli od toga da tzv. nepostojano *a* ne »ispada« u većini oblika, nego da se u *m e ć e* u nekima od njih. Ili, morfološki tip novoštokavštine ne zahtijeva da se »nejednakosložne« imenice srednjega roda odvajaju od ostalih – sve imenice srednjega roda imaju iste *n a s t a v k e*, nema nikakva umetanja između osnove i nastavaka u kosim padežima kod nejednakosložnih imenica, nego te imenice u NAV jd. krnje svoju osnovu. Imaju dakle jedan »nepravilan« oblik, a inače su regularizirane, dapače, sastav im je širi nego što to pokazuju priručnici. Uzmemo li da je T stabilni dio osnove, onda na sljedeći način možemo prikazati pet tipova imenica sr. roda s krnjenjem osnove:

NAV jd.	G jd.	NAV mn.	
1. T-e-	T-en-a	T-èn-a	(s duženjem skraćene osnove i bez njega: <i>vrijeme, vremena, ime, imena</i>);
2. a. T-e-	T-et-a	(T-èt-a)	(s duženjem i bez njega: <i>dijete, djeteta, bure, bureta</i>);

¹⁹ I drugdje je gdjekad ista situacija: da su se ruske gramatike počele pisati izvan slavističkih tradicija. G i L bili bi opisani kao 4 padeža (чая, чаю, о берере, на берере).

NAV jd.	G jd.	NAV mn.	
2. b. T-o-	T-et-a	T-èt-a	(hrv. varijanta sàmo <i>drvo</i> , u njoj leksem <i>uvo</i> izvan norme); ²⁰
3. (T-o	T-a)	T-ès-a	(jd. cijela sa skraćenom osnovom i normalnim nastavcima, a tako može obično i mn.);
4. T-ē-	T-er-a	Ø	(sàmo <i>veče</i> ; hrv. češća normalna imenica G-i-dekl. <i>večer</i> , <i>večeri</i> ; mn. supletivno od drugih imenica istoga korijena); ²¹
5. T-ē-	T-ev-a	T-ev-a	(sàmo <i>podne</i> , i složeno <i>popodne</i> , <i>dopodne</i>).

Gledamo li dijakrono, jasno je da 4. i 5. tip nemaju po svom podrijetlu ništa zajedničko s prva tri, ali to vrijedi zapravo i za 2. b. također. Takav opis ipak odgovara stvarnomu stanju u standardnoj novoštokavštini, tu nekoliko leksema izlazi iz morfološke izolacije, upadaju u istu operativnu proceduru, a pravi su im nastavci normalni (ovdje podcrtani). Osim toga, isti postupak možemo primijeniti i kod dviju imenica ž. roda koje su inače također izolirane. To su u G-i-deklinaciji imenica *kći* (G *kčeri*)²² i u G-e-dekl. imenica *māti*, G *māterē* (ona ipak ima dva zaista »nepravilna« padeža: V kao N, i A po G-i-dekl.).²³

Neadekvatnost opisa očituje se i u nerazlikovanju komunikacijske i stilske razine u morfološkom sustavu standardne novoštokavštine, tj. nerazlikovanje oblikā što odražavaju obvezatne i neobvezatne (fakultativne) gramatičke kategorije. To se najbolje vidi po statusu preteritalnih vremena u glagolskom sustavu standardne novoštokavštine – aorist i imperfekt nisu ono što su oba futura, prezent i perfekt, pa čak ni pluskvamperfektu nisu ravni. Dovoljna

²⁰ U Maretića nalazimo još *pseto*, *pseteta* (uz *pseta*, usp. ³⁰o. c., str. 160), oblik koji je danas izvan norme u cijeloj standardnoj novoštokavštini.

²¹ Muški rod *večer*, *-ra* ne upotrebljava se u hrv. standardnoj novoštokavštini ni u sg ni u pl. Čuje se doduše oblik pozdrava *dobār večer(r)*, obično bez *-r*, no mnogo su češći oblici pozdrava sa srednjim i osobito sa ženskim rodnom. Nije obična ni kombinirana deklinacija ž. roda *věčē*, *věčeri*.

²² Deklinacija *věčē*, *věčeri* išla bi također ovamo (v. op. 21), samo što bi krujni padež imao *-ē* umjesto *-i*. Tu deklinaciju zanemaruju priručnici, ali prihvaća je uzusna norma nekih realizacionih oblika standardne novoštokavštine. Zanimljivo je da se pri ovakvu opisivanju imenice *mati* i *kći* vežu s tipovima sr. roda s nestabilnim dijelom osnove (*-er-*) preko 4. tipa.

²³ Takav tretman »nejednakosložnih« imenica primijenio sam prvi put g. 1970. izrađujući s V. Anićem tipologiju deklinacije u uvodu nezavršenoga rječnika hrvatskoga književnog jezika (pripremao ga kolektiv autora).

je usporedba s bugarsko-makedonskim stanjem. Tu ne pomažu uobičajeni komentari kao npr. da su ta dva vremena »rjeđa« (to nije bitno, pluskvamperfekt je često još rjeđi u tekstovima), da imaju stilsku funkciju (jer ona imaju s a m o tu funkciju) i sl. – bitno je da su ta dva vremena drugačijega statusa od ostalih i zato se moraju drugačije i tretirati.

Stvarnost varijanata i drugih realizacijskih oblika standardne novoštokavštine nije na odgovarajući način uzimana u obzir u priručničkoj literaturi. Uzmimo za primjer I jd. u G-i-deklinaciji. Opisi »klasičnoga jezika« postavljaju stvari ovako: u tom padežu imamo dva nastavka, *-(j)u* i *-i*, s time da se prvi upotrebljava kad je imenica sama, a drugi kada uza se ima prijedlog, atribut ili apoziciju. Početak te formulacije naprosto nije istinit – koliko god se to činilo nevjerovatno, ipak, svim gramatikama usprkos, postoje i imenice koje uopće n e m a j u nastavka *-(j)u*, nego samo *-i*, same ili u društvu. To su npr. *kob*, *dob* (usp. *zoblju* i *zobi*), *zaborav*, *draž*,²⁴ *mladež* (usp. *ražju* i *raži*), *sjen*, *neman*, *goropad*, *vrst*, *kreljut*, *proljet*, *stud*, *grud*, ima ih bar desetak, pa imenice na *-ad* kao *momčad*, itd. No izuzmemo li taj propust, iznesena formulacija vrijedi, ali praktički ne za cjelinu modela standardne novoštokavštine. Za hrvatsku varijantu odgovara, možda i za bosanskohercegovački standardno-jezični izraz, ali za srpsku varijantu, bar ekavsku, ne vrijedi stvarno.²⁵ Tu je oblik na *-i* iščezao iz standardnojezične prakse, osobito u imenica na *-ost* (i uopće na *-st*, dakle i *-ast*, *-est*). Imamo dakle dva propusta u priručničkoj »normativnoj i deskriptivnoj« literaturi: neprimijećen je cio jedan podtip u G-i-dekl. (jer imamo ih dva – s jednim nastavkom i s dva u I jd.) i izostavljen je opis stvarnoga stanja u realizacijskim varijantama. Zato je moglo biti nejasno zašto su u standardnoj ekavštini imenice iz podtipa sa samo jednim nastavkom praktički nestale iz uporabe, ili, neke od njih, u najboljem slučaju vegetiraju kao »poetizmi« (što pak utječe i na hrvatsku varijantu, gdje su inače žive).

²⁴ Zanimljivo je kako imenice *zaborav* i *draž* tretiraju *Jezični savjetnici*. Maretić (1924) izričito traži m. r. *zaborav*, *-va* i odbacuje uopće riječ *draž* (s. v.), a savjetnik MH (1971) smatra također da je bolji G *zaborava* (upravo: »danas češći«) nego *zaboravi*, i prihvaća riječ *draž*. Hrvatska uzusna norma nesumnjivo prihvaća i riječ *draž* i ž. r. *zaborav*, *-vi*.

²⁵ Usp. Иван Поповић, Инструментал именица женског рода на сугласник«, *Наш језик*, Нова серија, III/1952, sv. 7—8, str. 270—279. Popović je ustanovio da je u Daničića *-i* rjeđe no u Karadžića, u Škerlića i Belića samo *-ju* (str. 271), samo *-ju* i u nekih pisaca (J. Veselinović, B. Nušić, Njegoš, Ljubiša, S. Matavulj, S. Sremac — 271/2), u drugih *-i* rijetko (V. Petrović, L. Lazarević, I. Čipiko, M. Uskoković, R. Čolaković, I. Andrić (272), a samo u I. Vojnovića prevladava *-i*. Zato Popović zaključuje da u tekstovima prevladava *-ju* (ili je isključivo) pa da je stoga Vojnovićeva praksa provincijalizam, iako su oba nastavka standardna (279). Taj zaključak ne može vrijedjeti za standardnu novoštokavštinu u cjelini, jer je među obrađenim piscima Vojnović jedini i Hrvat i hrvatski književnik, a da su bila obrađivana i djela drugih hrvatskih pisaca, bila bi se dobila posve drugačija slika. Za taj je problem uopće potrebno još mnogo istraživanja. Neki od Popovićevih primjera (str. 273—276) idu u hrvatskoj praksi vjerovatno također u podtip sa samo jednim nastavkom (*narav*, *trulež*?).

Morfološkim specifičnostima realizacijskih varijanata standardne novoštokavštine prvi se bavio sustavno (i ozbiljno) ruski slavist V. P. Gudkov, posvetivši im u početku šezdesetih godina niz radova, prvenstveno o značajkama glagolskoga sustava.²⁶ Gudkov doduše uspoređuje samo hrvatsku i srpsku varijantu, i to ne posve adekvatno, ali zadovoljavajući pristup tada još i nije bio moguć zbog općega stanja teorije, pa tako Gudkovljev prilog u svojoj cjelini ostaje do danas najvećim i najboljim prinosom na tom polju. No prije nego prijedemo na pojedinosti samoga sustava, potrebno je još da se zapitamo otkuda morfološke razlike u standardnoj novoštokavštini.

One nisu nastale u procesima standardizacije kao razlike u nadgradnji, bar u svojoj većini. Zato ih je i mnogo manje nego razlika u nadgradnji. Morfološke razlike, poput samo jednog dijela tvorbenih i fonetskih,²⁷ potječu od dijalekatskih neujednačenosti u novoštokavskoj materijalnoj osnovici standarda. One su dakle zapravo »preživjele« standardizaciju i osvojile status u okviru norme. Naime, i sami se novoštokavski dijalekti, usprkos izvanrednoj homogenosti svoje fizionomije (svakako sekundarnoj), ipak u pojedinostima i razlikuju, a razlikuju se skupine mjesnih govora u svakom novoštokavskom dijalektu, osobito u najvećem i najvažnijem, tj. ijekavskome. Zato su onda, bez obzira na sam jat u standardu (što je danas aktualno samo u srpskoj varijanti), na hrvatsku varijantu utjecali zapadni govori ijekavskoga novoštokavskog dijalekta i ikavski novoštokavski dijalekt, na bosanskohercegovački standardnojezični izraz ijekavski (kao cjelina) i ikavski novoštokavski dijalekt (i ekavski neizravno), na crnogorsku (sub)varijantu istočni govori ijekavskog dijalekta (i ekavski dijalekt neizravno), a na srpsku varijantu ekavski i ijekavski dijalekt (kao cjelina). Morali su, naravno, različito utjecati i nenovoštokavski štokavski dijalekti (slabije), i neštoštokavski (još slabije). Tu je dakle korijen pojavama o kojima će biti riječ – razumije se, bez pretenzija na iscrpnost, nemoguću u okviru jedne studije kojoj je svrha samo da na činjenice upozori, i da ih ilustrira.

(Nastavit će se.)

²⁶ Б(ладимир) П. Гудков, »О различиях между Двумя вариантами сербско-хорватского литературного языка«, Советское славяноведение, 1965, sv. 3, str. 52—59. Taj Gudkovljev rad ima sintetski karakter, ostali su konkretni te posvećeni uglavnom futuru i pitanjima u vezi s njime (infinitiv i prezent s *da*, i sl.).

²⁷ Tomu dijelu fonetskih razlika ne pripadaju npr. tipične dublete iz nadgradnje kao $c \sim t$, $c \sim k$, $k \sim h$, $b \sim v$ (demokrac/tija, C/Kipar, k/hlor, B/Vab/vilon). U tvorbi ova-mo ne pripada npr. opozicija *-irati* $\sim$ *-irati*.

PREDIKATNI PROŠIRAK*

Mirko Peti

1.0. Ako je predikat — s gramatičkim oznakama lica, vremena, načina i vida — u rečenici pretpostavljen kao temeljna sastavnica njezina sintaktičkog ustrojstva¹, onda rečenica i nije drugo do zalihosno proširivanje onih sintaktičkih odnosa koji su u njoj kao mogućnost predikatom već zadani. U tom širem smislu riječi sve bismo ostale elemente osnovnoga sintaktičkog ustrojstva²: subjekt, priložnu oznaku i objekt, u opisnom modelu mogli pretpostaviti kao predikatne proširke.

Takav sintaktički model rečenice sastojao bi se od predikata, na jednoj strani, i po njemu uvrštenih njegovih proširaka, na drugoj. No kako su subjekt, priložna oznaka i objekt kao sintaktičke kategorije po našem modelu zajedno s predikatom već uključeni u o s n o v n o rečenično ustrojstvo, proširkom ćemo smatrati samo onaj rečenični dio koji u odnosu na tako definirano ustrojstvo uspostavlja prema predikatu u njemu poseban sintaktički položaj.

Opisu sintaktičkog položaja predikatnog proširka nužno je dakle pretpostaviti opću pojmovnu i terminološku odredbu proširka kao posebne sintaktičke jedinice. Želimo li naime opisati proširak s gledišta sintaktičkog odnosa prema predikatu, kao metodološku pretpostavku tom opisu bit će potrebno ogledati i mogućnost odredbe tog elementa iz odnosa prema ostalim dijelovima osnovnoga rečeničnog ustrojstva: subjektu, priložnoj oznaci i objektu.

Valjat će, drugim riječima, utvrditi da li proširak kao posebna sintaktička kategorija svojim položajem u rečenici uključuje mogućnost proširivanja i ostalih rečeničnih dijelova osim predikata ili je ta mogućnost njegovim odnosom prema predikatu potpuno isključena. Pitanje je naime mogu li se subjektu, priložnoj oznaci i objektu kao sintaktičkim jedinicama uvrštenima u rečenicu po zalihosti prema predikatu jednako kao i predikatu postulirati takva sintaktička svojstva koja bi bila relevantna za definiciju sintaktičkog položaja proširka prema svakom od tih rečeničnih dijelova.

---

* M. Peti autor je značajne magistarske radnje *Predikatni proširak*, koja će izaći u Biblioteci HFD, pa ga je uredništvo zamolilo da za čitatelje Jezika na sažet način prikaže najbitnije o tom pojmu sintaktičke strukture. Ovo je ujedno posredan završetak nedovršenoga raspravljanja Z. Derossi o predikatnom atributu (J, XIX, 26—32) i P. Radivojevića o sažetom predikatu (J, XX, 118-122). (Ur.)

¹ O središnjem položaju predikata u rečeničnom ustrojstvu v. R. Katičić, *Unutrašnje ustrojstvo rečenice*, Jezik XVII, str. 65—74, ili u *Jezikoslovnim ogledima*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 88—99.

² Prema Katičićevu modelu, kojega se držim, osnovno se sintaktičko ustrojstvo rečenice hrvatskoga jezika sastoji od ovih elemenata: predikat (P), subjekt (S), priložna oznaka (A), objekt (O).